

“ AZƏRBAYCANDA BEYNƏLXALQ İNVESTİSİYA MÜHİTİ

TOĞRUL QULUZADƏ

Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının üzvü, vəkil,

QISA GİRİŞ HISSƏ

Dünya iqtisadiyyatının formalaşmasında beynəlxalq investisiyanın rolunun danılmaz olduğu hər kəsə aydındır. Bu sahə hər bir ölkənin iqtisadiyyatının stimullaşdırılmasına təsir göstərir. Bəs Azərbaycan bu sahənin ölkədə inkişafı üçün hansı addımları atmışdır? Azərbaycanda bununla bağlı investisiya mühiti hansı səviyyədədir?

1. GİRİŞ

İnvestisiya fəaliyyətinin mahiyyəti

Xarici investisiya, kapital qoyuluşu terminlərini aydınlatmaq üçün, ilk növbədə, investisiya termininin mahiyyətinin və məzmununun nədən ibarət olduğunun araşdırılması zərurəti yaranır. İnvestisiya – “investment” – ingilis dilində kapital qoyuluşu mənasını ifadə edir. C.Şvamberqer xarici investisiyalara orta və uzun müddətli kredit və borclar, istənilən əmlak, hüquq və maraqların sərmayə qoyuluşu elementləri özündə cəmləyən bir anlayış verir. Başqa sözlə desək, investisiya – gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və qeyri-maddi (intellektual) əmlaklardan, hüquqlardan ibarətdir. Belə ki, investisiya obyektlərinə qiymətli kağızlar (səhmlər, istiqrazlar və s.), dövriyyə vəsaitləri, pul əmanətləri, elmi-texniki, hasilat məhsulu və mülkiyyətin digər obyektləri, əmlak hüququ və intellektual mülkiyyət hüququ aid edilir. İnvestisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində həyata keçirilə bilər. İnvestisiyalar real və maliyyə investisiyaları kimi xarakterizə etmək olar. Maliyyə investisiyaları – səhm, istiqraz, opsiya və s. qiymətli kağızlar alqısı ilə bağlıdır. Real investisiya zaman isə investorlar istehsal, hasilat və bu kimi istiqamətlərdə birbaşa iştirak edirlər. İnvestisiya qoyuluşunu bir sıra amillər zəruri edir:

- mövcud maddi-texniki bazanın yenilənməsi;
- sahibkarlıq fəaliyyəti sferasının genişləndirilməsi;
- yeni fəaliyyət növlərinin yaradılması

Həmçinin, investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün bəzi əsas şərtlərin olması vacibdir:

- investisiya fəaliyyətinə olan tələbat;
- investisiya prosesi üçün kadr bazasının olması;
- investisiya layihələrin mövcudluğu;
- hüquqi baza;
- münbit investisiya mühiti və s.
- yuxarıda adıçəkilən şərtlər əsasında texniki-iqtisadi əsaslandırma

Beynəlxalq təcrübədə investisiyanın iki əsas forması fərqləndirilir : Xarici birbaşa investisiya (FDI) və xarici portfel investisiyası (FPI). Xarici birbaşa investisiya zamanı xarici investorlar digər ölkələrdə daimi nümayəndəlik təsis etmək yolu ilə iştirak edirlər. Xarici portfel investisiyası zamanı isə xarici investorların digər ölkələrdə səhmlərin və ya hər hansı digər qiymətli kağızların alınması yolu ilə iştirakı nəzərdə tutulur. Beləliklə, bu növ investisiyalar aşağıdakı kimi kateqoriyalaşdırılır:

- xarici portfel investisiyaları, xarici ölkələrin səhm və istiqrazlar kimi qiymətli kağızlarının birjada alınmasıdır.
- xarici birbaşa investisiyalar, xarici bir ölkədə biznes və bunlarla əlaqəli infrastruktur yaratmaq və ya satın almaqdır.

Xarici birbaşa investisiyalar ölkə iqtisadiyyatına uzunmüddətli investisiya, xarici portfel investisiyaları isə maliyyə vəsaiti qazanmaq üçün qısa müddətli bir investisiya kimi qiymətləndirilə bilər. Xarici birbaşa investisiyalar, ehtimal ki, yalnız böyük şirkətlər, təşkilatlar və özəl kapital investorları üçün əlverişlidir.

Xarici investisiya edərkən investorlar iqtisadi qeyri-sabitlik və valyuta mübadiləsi riski kimi digər risk faktorlarını da nəzərə alırlar. Xarici birbaşa investisiyaların riskli formalarından biri “yaşıl” sahə investisiyaları adlanır. Bir çox şirkətlər xarici ölkələrdə, tez-tez inkişaf etməkdə olan bir bazarda yeni bir törəmə müəssisə yaratmaq üçün yaşıl sahə investisiyalarından istifadə edirlər. “Yaşıl” sahə termini ona görə istifadə olunur ki, əsas (ana) şirkət törəmə müəssisəni sıfırdan təşkil edir. “Yaşıl” sahə investisiyalarının mənfəət tərəfi, əsas (ana) şirkətin törəmə müəssisəninin fəaliyyət göstərməsi üçün xərcləməsi lazım ola biləcək çox böyük məbləğdir. Burada əmlak (torpaq və s.) alınması, istehsal sahələrinin tikilməsi və yerli işçi qüvvəsinin təhsili misal ola bilər. Bazara daxil olmaq üçün maneə ola biləcək maneələr arasında xarici müəssisələr üçün yerli məhdudiyyətlərin olması - tələb olunan vergi və icazə haqlarının ödənilməsi və yerli istehsal komponentlərinin istifadəsinə dair tələblərin olması kimi maneələri də göstərə bilərik.

Xarici investor digər ölkədə sərmayə qoyub sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa başlamazdan əvvəl, həmin ölkənin hüquqi, iqtisadi və siyasi münbitliyini araşdırır. İqtisadi və siyasi sabitliyi olan və xarici investorların hüquq və mənfəələrinin qorunduğu ölkəyə xarici investorların maraqları daha da artır. Çünki, xarici investor ilk növbədə əmin olmaq istəyir ki, sərmayə qoyduğu ölkədə onun hüquq və mənfəələri qorunacaq. Buna əmin olduqdan sonra, xarici investor həmin ölkənin qanunlarına uyğun texniki-iqtisadi araşdırmalar aparır. Həmin texniki-iqtisadi araşdırmalar nəticəsində həmin ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkil edilməsi barədə qərar verilir. Belə ki, beynəlxalq investisiya münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi və xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi Azərbaycan dövlətinin də müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Beynəlxalq investisiyanın inkişaf etdirilməsi və xarici investorların cəlb edilməsi üçün bir sıra amillərin, siyasi və iqtisadi sabitliyin və hüquqi münbitliyin mövcud olmasına ehtiyac vardır. Son dövrlər ölkədəki siyasi sabitlik, iqtisadi inkişaf və hüquqi islahatlar xarici dövlətlərin Azərbaycan iqtisadiyyatına uzunmüddətli sərmayə qoymaq üçün marağını daha da artırmışdır. Bildiyimiz kimi, dünyada beynəlxalq investisiyanın inkişafı birbaşa ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatına təsir göstərir və bunun da nəticəsində dünya iqtisadiyyatı inkişaf edərək formalaşır. Xarici investorlar müxtəlif hüquqi üsullardan istifadə edərək digər ölkələrdə investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Azərbaycan beynəlxalq investisiya münasibətlərində ilk addımlarını artıq 1992-ci ildən atmağa başlamışdır. Xarici investorların Azərbaycana marağı hər il daha da artır. Bunun səbəbi ölkədə həyata keçirilən bir sıra islahatlardır ki, bunun da nəticəsində xarici investorlar Azərbaycana sərmayə qoymaqla həm öz sahibkarlıq fəaliyyətini genişləndirirlər, həm də Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təkan verirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xarici investor dedikdə istənilən xarici fiziki və hüquqi şəxs başa düşülür. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan da beynəlxalq investisiya münasibətlərinin tələblərini və xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bir sıra təqdirəlayiq islahatlar həyata keçirmişdir. Bu islahatlar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində özünü biruzə vermişdir. Bu cür islahatların nəticəsi olaraq, xarici investorların sayı və xarici sərmayələrin dövriyyəsi artmışdır. Təbii ki, bu sahənin durmadan inkişaf etdiyini nəzərə alaraq, əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsinə hər zaman ehtiyac vardır. Lakin, ilk öncə beynəlxalq investisiyanın həm xarici investor, həm də sərmayə qoyulan ölkə üçün təsir dairələrini, başqa sözlə, üstünlüklərini müzakirə etmək lazımdır. Bunun müzakirəsi nəticəsində beynəlxalq investisiyanın mahiyyətini başa düşmək daha da asan olacaqdır.

Belə ki, investisiya edilən ölkə üçün beynəlxalq investisiyanın üstünlükləri:

- xarici investisiya yerli sənayeni, hasilatı, sahibkarlıq münasibətlərini inkişaf etdirməklə ölkə iqtisadiyyatını stimullaşdırır;
- xarici investisiya yeni iş imkanlarını yaradır, bu da öz növbəsində insanların alıcılıq qabiliyyətinin artmasına və həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur;

- xarici investorlar əlavə təcrübə, texnologiya və keyfiyyətli məhsullar əldə etmək üçün sərmayə qoyurlar ki, bu da öz növbəsində ölkədə texnologiyanın inkişafı, əmək bazarında təcrübənin və məhsulların keyfiyyətinin artması deməkdir;

Bəzi iqtisadçılar tərəfindən beynəlxalq investisiyanın neqativ halı kimi yerli şirkətlərin xarici investorlarla rəqabəti göstərilir. Lakin, mənim fikrimcə, azad rəqabət hər bir halda yerli sahibkarların fəaliyyətinə müsbət təsir göstərərək onları inkişaf elətdirir və ölkənin iqtisadi inkişafına təkan verir.

Azərbaycanda investisiya mühitini başa düşmək üçün onu həm daxili, həm də beynəlxalq müstəvidə müzakirə etmək lazımdır.

2. AZƏRBAYCANDA İNVESTİSIYA MÜHİTİ

Ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların cəlb olunması məqsədilə hökumət tərəfindən “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilir. Son illərdə Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası prosesi intensiv xarakter almışdır. Hazırda Azərbaycan hökuməti ölkədə iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı ardıcıl tədbirlər həyata keçirir.

Bu günə kimi Azərbaycanda investorların hüquq və mənafelərinin qorunması, yerli və xarici sahibkarlara eyni iş və biznes şəraitinin yaradılması, əldə edilmiş mənfəətdən maneəsiz istifadə olunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı ilə bağlı mühüm normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir.

Xarici investorları daha çox maraqlandıran məsələlər, yəni mənfəətin digər valyutalara konvertasiya edilməsi, onun xarici ölkələrə köçürülməsi, yaxud yenidən investisiya edilməsi ilə bağlı bütün məhdudiyyətlər ləğv edilmişdir. Bu cür tədbirlər Azərbaycan bazarını xarici investorlar, maliyyə qurumları və digər təşkilatlar üçün daha da maraqlı edir.

Bundan başqa, onu da qeyd edək ki, neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun, inkişaf etdirilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlər də həyata keçirilir. Qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən birgə və xarici investisiyalı müəssisələri cəlb edən əsas sahələr sənaye, tikinti, nəqliyyat və ticarətdir.

Qanunvericilik

Azərbaycanda investisiya mühiti - investorların hüquq və mənafelərinin qorunması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, yerli və xarici sahibkarlara bərabər şəraitin yaradılması, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 yanvar 1995-ci il tarixli 952 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 yanvar 1992-ci il tarixli 57 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Xarici investisiyanın qorunması haqqında”, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları və bir sıra normativ sənədlər ilə tənzimlənir.

Bundan başqa, Azərbaycan hökuməti bir sıra xarici ölkələrlə ikiqat vergi tutmanın aradan qaldırılması, investisiyaların təşviqi və investisiya münasibətlərindən irəli gələn hüquq və mənafelərin qarşılıqlı qorunması haqqında bir sıra beynəlxalq investisiya müqavilələrini də imzalamışdır.

-40-

İlk növbədə sahibkarlığın ölkədə inkişaf etdirilməsi və xarici investorların maraqlarının artırılması sahəsində son illərdə hüquqi müstəvidə həyata keçirilən bir sıra tədbirlər barədə:

“Bir pəncərə” sistemi

“Bir pəncərə” sistemi tətbiq etməklə sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatı sadələşdirilmişdir. Belə ki, elektron xidmətlərin tətbiqi nəticəsində fiziki və hüquqi şəxslərin sahibkarlıq

fəaliyyətinin onlayn rejimində qeydiyyatı və vergi bəyannamələrin elektron qəbuluna başlamışdır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetin 8 sentyabr 2014-cü il tarixli 300 nömrəli Qərarına əsasən elektron imzanın alınması müddəti 2 gündən 1 günə endirilmişdir.

Həmçinin, "Tikinti layihələrinin ekspertizadan keçirilməsi Qaydaları"nın tələbinə uyğun olaraq, tikinti layihələrinin ekspertizasının "bir pəncərə" prinsipi ilə həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

Aparılan islahatların davamı olaraq, 2015-ci ilin oktyabrında Tranzit Yükdaşımlar üzrə Koordinasiya Şurası yaradılmış, Şuranın Əsasnaməsi və tərkibi təsdiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının ərazisindən dəmir yolları, dəniz nəqliyyatı, dəniz limanları və dəniz terminal-ları vasitəsilə tranzit yüklərin daşınmasında "bir pəncərə" prinsipinin tətbiq olunması nəzərdə tutulmuşdur və "bir pəncərə" prinsipinin tətbiqi üzrə vahid dövlət orqanının səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi Koordinasiya Şurasına həvalə edilmişdir.

Lisensiyalar

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan növlərinin sayının azaldılması, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsi haqqında" 19 oktyabr 2015-ci il tarixli 650 nömrəli Fərmanına əsasən, 2015-ci ilin 2 noyabr tarixindən İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən dövlət təhlükəsizliyi ilə bağlı hallar istisna olmaqla lisenziyaların "ASAN xidmət" mərkəzləri vasitəsilə verilməsinə prosesinə başlanılmışdır. Bununla da sahibkarlar lisenziyaların alınması zamanı sadələşdirilmiş və şəffaf prosedurlardan keçərək və vaxt itirmədən xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan sahələr üçün xüsusi razılıq (lisenziya) əldə edərək sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilirlər.

Bunda başqa, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Lisensiyalaşdırma sahəsində bəzi tədbirlər haqqında" 21 dekabr 2015-ci il tarixli 713 nömrəli Fərmanına əsasən lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin sayı azaldılmış və beləliklə, onların sayı 59-dan 37-yə endirilmiş, indiyə kimi verilmiş qüvvədə olan müddətli lisenziyalar müddətsiz elan olunmuş, yeni verilən lisenziyalar isə müddətsiz müəyyən edilmiş, lisenziyanın verilməsinə görə ödənilən dövlət rüsumunun məbləğləri təxminən 2 dəfə, regionlar üzrə 4 dəfə (regional televiziya və radio yayımı istisna olmaqla) azaldılmış, lisenziya verən dövlət orqanların sayı 23-dən 4-ə, lisenziyaların verilməsi müddəti 15 gündən 10 iş gününə endirilmiş, lisenziya verilməsi üçün tələb olunan prosedurlar isə sadələşdirilmiş və şəffaflaşdırılmışdır.

Gömrük və vergi rejimi

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 18 yanvar tarixli 745 nömrəli Fərmanı ilə "İnvestisiya təşviqi sənədinin verilməsi Qaydası" təsdiq edilmişdir ki, həmin sənəd Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində və "Gömrük tarifi haqqında" Qanununda müəyyən edilmiş güzəştləri əldə etməyə əsas verir. Müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə 2016-cı il 19 yanvar tarixində edilmiş dəyişikliklərə əsasən, investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar müvafiq olaraq aşağıdakılardan azad olunmuşlar:

- mənəfət və gəlirin 50 faizinin vergisindən
- müvafiq əmlakına görə əmlak vergisindən
- mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaqlara görə torpaq vergisindən
- idxal etdikləri texnika, texnoloji avadanlıqlar və qurğular üzrə idxalda 7 il müddətinə əlavə dəyər vergisini ödəməkdən

Həmçinin, "Gömrük tarifi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda 2016-cı il 19 yanvar tarixində edilmiş dəyişikliklərə əsasən investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar, habelə sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezidentləri tərəfindən texnika, texnoloji avadanlıq və qurğuların idxalı 7 il müddətinə, sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının idarəedici təşkilatı və ya operatoru tərəfindən texnika, texnoloji avadanlıq və qurğuların idxalı isə idxal rüsumlarından azad edilmişdir.

Həmçinin, "Qeyri-neft ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 mart 2016-cı il tarixli 811 nömrəli Fərmanına əsasən, qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan şəxslərə ixrac gömrük bəyannaməsində nəzərdə tutulan dəyərin 3% baza olmaqla (məhsulların növündən asılı olaraq ixrac təşviqinin baza məbləğinə əmsallar tətbiq edilməklə) ixrac təşviqi ödəniləcəkdir.

Eyni zamanda, "Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 mart 2016-cı il tarixli 1853 nömrəli Sərəncamına əsasən, elektron gömrük xidmətlərinin daha da genişləndirilməsi, gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı tələb olunan sənədlərin və prosedurların sayının minimuma endirilməsi, gömrük orqanlarına əvvəlcədən elektron formada qısa idxal bəyannaməsini təqdim etmək yolu ilə malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədindən keçirilməsi üçün "Yaşıl dəhliz" və beynəlxalq təcrübədə mövcud olan digər buraxılış sisteminin yaradılması və s. bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi müəyyənləşdirilmişdir.

Yuxarıda şərh edilən dəyişikliklər Azərbaycan investisiya mühitini daha da münbitləşdirmiş və xarici investorlar üçün əlverişli bazar şəraiti yaratmışdır.

İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin Azərbaycan ərazisində əsasən aşağıdakı hüquqları vardır.

İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin hüquqları:

1. Azərbaycan Respublikası ərazisində mülkiyyət formasından və təsərrüfat fəaliyyətinin növündən asılı olmayaraq investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində bərabər hüquqlara malikdirlər.

2. "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu və ya Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə investisiya qoyulması qadağan edilən və ya məhdudlaşdırılan obyektlər istisna olmaqla, hər hansı obyektə investisiya qoyuluşu investorun müstəsna hüququdur və qanunla qorunur.

3. İncə müstəqil surətdə investisiya qoyuluşunun məqsədini, istiqamətini, növünü və həcmi müəyyənləşdirir, onun həyata keçirilməsi üçün müqavilə əsasında, o cümlədən müsabiqə (tender) və hərrac yolu ilə fiziki və hüquqi şəxsləri investisiya fəaliyyətinin iştirakçısı qismində cəlb edir.

4. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq investor ölkə ərazisində investisiyanın obyektlərinə və nəticələrinə sahiblik, istifadə və sərəncam vermək, həmçinin yenidən investisiya və ticarət əməliyyatları həyata keçirmək hüquqlarına malikdir.

5. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş mülkiyyət hüququ əmələ gətirməyən obyektlərə investisiya qoyulması sonradan onlara sahiblikdə, əməli idarəetmədə və ya belə obyektlərin istismarından əldə edilən gəlirdə investorun iştirak hüququnu istisna etmir.

6. İncə qərarı ilə investisiyaya və onun nəticələrinə sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqları qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada digər fiziki və hüquqi şəxslərə verilə bilər. Hüquqların bu cür verilməsi zamanı yaranan qarşılıqlı münasibətlər onların müstəqil surətdə bağlılıqları müqavilə əsasında nizama salınırlar.

7. İnvestor investisiya qoyuluşu üçün maliyyə vəsaitini kredit, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qiymətli kağızlar buraxılışı və borc kimi də cəlb edə bilər. İnvestor öz öhdəliklərinə təminat vermək üçün yalnız mülkiyyət hüququ əsasında özünə məxsus olan əmlakı girov qoya bilər. Azərbaycan Respublikası ərazisinin hüdudlarından kənarında ipoteka krediti he sabına investor kimi çıxış edən dövlət müəssisələrinin investisiyaları üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən təminat verilir

8. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olmadıqda, investorun fiziki və hüquqi şəxslərdən birbaşa və ya vasitəçilik yolu ilə istənilən miqdarda və növdən olan əmlakı tərəflərin müəyyənləşdirdiyi qiymətlərlə və şərtlərlə almaq hüququ vardır.

9. Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin, habelə başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin özəlləşdirilməsində investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş şərtlərlə və qaydada iştirak edə bilərlər. Qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericiliklə yalnız investorların hüquqları deyil, habelə vəzifələri də müəyyən edilmişdir.

Xarici investisiya ilə bağlı hüquqi tənzimləmə

Azərbaycan Respublikasında xarici investorların qorunmasına gəldikdə isə Azərbaycan Respublikasının “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanunu Azərbaycan ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyən edir.

Qanun xarici maddi və maliyyə ehtiyatlarının, qabaqcıl xarici texnikanın və texnologiyanın, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına, bunlardan səmərəli istifadə edilməsinə yönəlmişdir və xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya ilə bağlı münasibətlər “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanun, Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələri ilə nizama salınır.

Azərbaycan Respublikasında xarici investorlar aşağıdakılar ola bilərlər:

a) xarici hüquqi şəxslər;

b) xarici vətəndaşlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və xaricdə daimi yaşayış yeri olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları; bu şərtlə ki, onlar vətəndaşı olduqları və ya daimi yaşadıkları ölkədə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış olsunlar;

c) xarici dövlətlər;

d) beynəlxalq təşkilatlar.

Xarici investisiya və onun qoyulması formalarına gəldikdə isə, xarici investorların mənfəət əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyəti və başqa növ fəaliyyət obyektlərinə qoyduqları əmlakın və əmlak hüquqlarının bütün növləri, o cümlədən intellektual fəaliyyətin nəticələrinə hüquqlar və əşya hüquqlarına aid olmayan digər hüquqlar xarici investisiyadır.

Xarici investorlar Azərbaycan Respublikası ərazisində aşağıdakı formalarda investisiya qoya bilərlər:

a) Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə birlikdə yaradılan müəssisələrdə, təşkilatlarda payçılıq iştirakı;

b) tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələrin yaradılması;

c) müəssisələrin, əmlak komplekslərinin, binaların, qurğuların, müəssisələrdə iştirak payının, səhmlərin, istiqrazların və digər qiymətli kağızların, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə xarici investorlara məxsus ola bilən başqa əmlakın əldə edilməsi;

d) torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, habelə digər əmlak hüquqlarının əldə edilməsi;

e) Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə xarici investisiya qoyuluşunun başqa formalarını nəzərdə tutan müqavilələr bağlanması.

Xarici investorlar dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin, habelə başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin özəlləşdirilməsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilən şərtlərlə və qaydada iştirak edə bilirlər.

Bəzi istisnalar nəzərə alınmaqla, xarici investisiyanın hüquqi rejimi, habelə investisiya qoyuluşu sahəsində xarici investorların fəaliyyətinin hüquqi rejimi Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxslərinin və vətəndaşlarının əmlakı, əmlak hüquqları, habelə investisiya fəaliyyəti üçün yaradılmış rejimdən az əlverişli ola bilməz. Xarici investisiya üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə əlavə güzəştlər müəyyən edilə bilər.

Xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan olunmamış hər hansı fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilərlər. Xarici investisiyalı müəssisələr müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi siyahıdakı ayrı-ayrı fəaliyyət növləri ilə yalnız xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında məşğul ola bilərlər.

Xarici investisiya üçün ərazi məhdudiyyətləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə elə ərazilər müəyyən edilə bilər ki, müdafiənin, milli təhlükəsizliyin, ətraf təbii mühitin və əhalinin müdafiəsinin təmin olunması mülahizələrinə görə bu ərazilərdə xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti məhdudlaşdırılsın və ya qadağan edilsin.

Xarici investorların hüquqlarının qorunmasına dövlət zəmanəti

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya hüquqi cəhətdən tam və qeyd-şərtsiz müdafiə olunur. Belə müdafiə Azərbaycan Respublikasının “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanunu, başqa qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələri ilə təmin olunur. Bəzən, xarici investorları narahat edən suallardan biri, əgər qanunvericilik dəyişdirilsə və bunun nəticəsində investisiya qoyuluşu şəraiti pisləşsə, hansı qanunvericilik tətbiq olunacaq?

Buna cavab olaraq, bildirirəm ki, Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə on il ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir.

Lakin, bu şərt müdafiənin, milli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin olunması, kredit və maliyyə, ətraf mühitin, əhalinin əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi barəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə şamil edilmir.

Bundan başqa, Azərbaycan Respublikasında xarici investisiya, Azərbaycan Respublikasının xalqına və dövlət mənafeələrinə zərər vuran müstəsna hallar istisna olmaqla, milliləşdirilmir. Milliləşdirmə haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qəbul edir.

Təbii fəlakət, qəza, epidemiya, epizootiya və fəvqəladə xarakter daşıyan başqa hallar istisna olmaqla, xarici investisiya rekvizisiya edilmir. Rekvizisiya haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qəbul edir. Milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri görüldükdə xarici investora təxirə salınmadan müqabil və səmərəli kompensasiya ödənilir.

Xarici investorların zərərinin kompensasiya edilməsi və ödənilməsi həyata keçirilirmi?

Xarici investorlara ödənilən kompensasiya investisiyanın milliləşdirmə və ya rekvizisiya haqqında qərarın qəbul olunduğu vaxtdakı real dəyərinə uyğun olur. Kompensasiya xarici valyuta ilə ödənilir və investorun arzusu ilə xaricə köçürülə bilər.

-44-

Xarici investorlar dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olan hərəkətləri nəticəsində düşükləri zərərin, o cümlədən itirdikləri faydanın ödənilməsi hüququna malikdirlər.

Kompensasiyanın və zərərin ödənilməsi məbləğləri, bunun ödənilməsi müddətləri və qaydası haqqında mübahisələr məhkəmədə, habelə tərəflərin sazişi və ya Azərbaycan Res-

publikasının beynəlxalq müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda arbitraj məhkəməsində həll olunur.

Investisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə xarici investorun hüququ var ki, ona çatması investisiyanı və investisiya ilə əlaqədar gəlirləri investisiya fəaliyyətinə xitam verildiyi zaman real dəyər üzrə pul və əmtəə formasında alsın.

Müvafiq vergi və rüsumları ödədikdən sonra xarici investorların investisiya ilə əlaqədar qanuni əsaslarla xarici valyuta şəklində əldə etdikləri gəlirləri və başqa məbləğləri, o cümlədən kompensasiyaları və zərərin ödənilməsi məbləğlərini xaricə köçürməsinə təminat verilir.

Xarici investisiya qoyulmuş müəssisələrin yaradılması, formaları və onların hüquq və vəzifələri?

Xarici investisiyalı müəssisələr səhmdar cəmiyyətləri, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər, digər təsərrüfat cəmiyyətləri və ortaqlıqları şəklində, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hər hansı başqa formalarda yaradılır.

- Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investorların pay iştirakı ilə müəssisələr (birgə müəssisələr);
- tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələr (xarici müəssisələr);
- xarici hüquqi şəxslərin filialları və nümayəndəlikləri (büroları, kontorları, agentlikləri və s.);

Birgə və xarici müəssisələr Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləridir. Xarici investisiyalı müəssisələrin yaradılması qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Xarici investisiyalı bankların yaradılmasının xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikasının banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

Xarici investisiyalı müəssisə fəaliyyət göstərdiyi dövrdə və ləğv edilərkən belə rəy alınmalıdır. İri miqyaslı tikinti və rekonstruksiya aparılması və ya iri faydalı qazıntı yataqlarının işlənilməsi ilə əlaqədar belə müəssisələr yaradılarkən texniki- ekoloji layihələrin müvafiq ekspertizasının keçirilməsi də tələb olunur.

Xarici investisiyalı müəssisələr müvafiq icra hakimiyyəti orqanında dövlət qeydiyyatına alınır. Dövlət qeydiyyatı Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada həyata keçirilir, yuxarıda qeyd edildiyi kimi bu proses "bir pəncərə" sistemini tətbiq etməklə daha da sadələşdirilmişdir. Xarici investisiyalı müəssisə dövlət qeydiyyatına alındığı andan hüquqi şəxs hüquqları əldə edir.

Xarici investisiyalı müəssisələr qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinə daxil edilir. Xarici investisiyalı müəssisənin dövlət qeydiyyatına alınmasından yalnız «Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş hallarda imtina edilə bilər. Dövlət qeydiyyatına almaqdan imtina olunduqda bu barədə Azərbaycan Respublikasında inzibati qaydada və (və ya) məhkəmə qaydasında şikayət oluna bilər.

Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində və xarici dövlətlərin müvafiq qanunvericiliyində müəyyənləşdirilmiş şərtlərə riayət etməklə Azərbaycan Respublikasında və xarici hüquqi şəxs hüquqlarına malik törəmə müəssisələr, habelə filiallar və nümayəndəliklər yarada bilər. Azərbaycan ərazisindəki filiallar və nümayəndəliklər Azərbaycan Respublikasının banklarında hesablar açmaq hüququna malikdirlər.

Xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş şərtlərlə və qaydada birləşib assosiasiyalar, konsernlər, konsorsiumlar və başqa birliklər yarada bilərlər. Belə müəssisələr əvvəllər yaradılmış birliklərə daxil ola bilər. Birgə müəssisənin nizamnamə fonduna hər bir iştirakçının əmanətlərinin qoyulması müd-

dətləri, məbləği, qoyulması və qiymətləndirilməsi qaydası təsis sənədlərində nəzərdə tutulur.

Birgə müəssisə iştirakçılarının müəssisənin nizamnamə fonduna əmanət kimi qoyduğu əmlakın dəyəri birgə müəssisə iştirakçıları arasında razılığa əsasən müəyyən edilir.

Xarici investisiyalı müəssisə istehsal etdiyi məhsula (işlərə, xidmətlərə) qiymət qoymaq, respublikanın daxili bazarında onun satışı şərtlərini müəyyən etmək, bu bazardan məhsul (işlər, xidmətlər) göndərənləri seçmək ixtiyarına malikdir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiyalı müəssisələrin hesablaşması zamanı xarici valyutadan, habelə xarici valyuta şəklində tədiyə sənədlərindən istifadə etməsinə Azərbaycan Respublikasının valyuta tənzimlənməsi haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada yol verilir.

Xarici investisiyalı müəssisənin əcnəbi işçilərinin öz ehtiyacları üçün Azərbaycan Respublikasına gətirdikləri əmlak gömrük rüsumundan azad edilir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məcburi sığortalama nəzərdə tutulmadıqda, xarici investisiyalı müəssisə öz əmlakının, istehsal, maliyyə və başqa risklərinin sığortalanıb-sığortalanmayacağını özü həll edir.

Xarici investisiyalı müəssisələr, habelə xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilən vergiləri ödəyirlər.

Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan qaydalara, yaxud istəsə, həmçinin xarici investorun mənsub olduğu ölkədə qüvvədə olan qaydalara (beynəlxalq mühasibat uçotu və hesabı qaydalarına uyğun olduğu təqdirdə) müvafiq surətdə mühasibat uçotu və hesabat aparır.

Xarici investisiyalı müəssisə götürdüyü öhdəliklərin bütün növlərini təmin etmək, o cümlədən borc vəsaiti cəlb etmək üçün öz əmlakından istifadə edə bilər. Öhdəlikləri təmin etmək üçün o, binalar, qurğular, avadanlıqlar üzərində əmlak hüquqlarından və digər əmlak hüquqlarından, o cümlədən torpaqdan istifadə hüququndan istifadə edə bilər.

Xarici investisiyalı müəssisələrin intellektual fəaliyyət nəticələrinə olan hüquqları, habelə digər qeyri-əşya hüquqları (nou-hau, kommersiya sirri və s.) Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına müvafiq surətdə müdafiə olunur və həyata keçirilir.

Xarici investisiyalı müəssisədə istehsal və əmək münasibətləri, o cümlədən işgötürmə və işdən azad etmə, əmək və istirahət rejimi, əmək haqqı, təminat və kompensasiya məsələləri kollektiv müqavilə (saziş) və fərdi əmək müqavilələri (bağlaşmalar) ilə tənzimlənir. Kollektiv və fərdi əmək müqavilələrinin şərtləri həmin müəssisənin işçilərinin vəziyyətini Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş şəraitə nisbətən pisləşdirə bilməz. Xarici investisiyalı müəssisənin əcnəbi işçilərinin əməyinin ödənilməsi, onlara məzuniyyətlər verilməsi, onların pensiya təminatı məsələləri həmin işçilərin hər biri ilə bağlanan fərdi əmək müqavilələrində həll edilməlidir. Bu işçilər xarici valyuta ilə aldıqları əmək haqqını gəlir vergisi ödədikdən sonra Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada xaricə köçürə bilərlər.

Xarici investisiyalı müəssisənin işçilərinin sosial sığortası və sosial təminatı (əcnəbi işçilərin pensiya təminatı istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin normaları ilə tənzimlənir. Xarici investisiyalı müəssisədə işləyən Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin əmək pensiyası təminatı hüququ «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun tənzimlənir. Müəssisə yerli və əcnəbi işçilərin sosial sığortası üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını Azərbaycan Respublikasının müəssisələri və təşkilatları üçün müəyyənləşdirilmiş dərəcələr üzrə ödəyir.

Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada ləğv edilə bilər. Xarici investisiyalı müəssisə ləğv edilərkən onun yığdığı aktivlərdən real dəyəri üzrə vergi tutulur.

Xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən müəssisələrin iştirak

hissələrini, paylarını, səhmlərini və başqa qiymətli kağızlarını Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada əldə edə bilirlər.

Xarici investitorlara və xarici investisiyalı müəssisələrə torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, o cümlədən torpağın icarəsi hüququnun verilməsi Azərbaycan Respublikasının Torpaq məəcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin icarəsinə əmlak icarəyəverən müqavilələr əsasında və Azərbaycan Respublikasının icarə hüquq normalarına müvafiq surətdə verir.

Xarici investisiya münasibətlərinin özünəməxsusluğu bu münasibətlərə hüquqi vasitələrin böyük qismini, yəni həm milli hüquq, həm də beynəlxalq hüquq tənzimlənməsini, başqa sözlə, hüququn iki sisteminin – milli və beynəlxalq hüququn, daha dəqiq desək beynəlxalq müqavilələrin hüquqi statusunun tətbiqini zəruri edir.

3. BEYNƏLXALQ İNVESTISIYA MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ AZƏRBAYCANIN HƏMİN MÜNASİBƏTLƏRDƏ YERİ

Beynəlxalq investisiya hüququnun prinsipləri

İlk növbədə, beynəlxalq investisiya hüququnun prinsiplərini nəzərdən keçirək:

- qəbul edən dövlətin daxili işlərinə qarışmamaq
- qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatına zərər vurmamaq;
- qəbul edən dövlət tərəfindən xarici investisiyaların tənzimlənməsi;
- investisiyalardan əldə edilən gəlirin sərbəst xaricə köçürülməsi; subroqasiya və s.
- müvafiq kompensasiya verilmədən xarici investisiyaların milliləşdirilməsinin yol-

verilməzliyi;

Belə ki, Azərbaycan beynəlxalq investisiya hüquq münasibətlərində ilk addımı 1992-ci il 18 Sentyabr tarixində "Beynəlxalq Investisiya Mübahisələrinin Həlli Mərkəzi Konvensiya"sını ratifikasiya etməklə atmışdır. Bu konvensiyayı ratifikasiya etməklə Azərbaycan xarici investisiya zamanı xarici investorların hüquqlarının beynəlxalq hüquq çərçivəsində həllində maraqlı olduğunu göstərmişdir. Bundan başqa, beynəlxalq investisiya hüquq münasibətlərində Azərbaycan digər dövlətlər ilə ikitərəfli beynəlxalq investisiya müqavilələrini bağlamaqla öz mövqeyi daha da gücləndirir. Hal-hazırda, Azərbaycanın 44 dövlətlə ikitərəfli beynəlxalq investisiya müqavilələri vardır.

İkitərəfli investisiya müqavilələri

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, xarici kapital qoyuluşu üç komponentdən: qəbul edən dövlətin siyasi rejimindən, iqtisadi inkişafın sabitliyindən və hüquqi təminatdan asılıdır. Hüquqi təminatın daha səmərəli forması isə beynəlxalq hüquqi tənzimləmə ilə həyata keçirilməkdədir. Xarici investisiyaların beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi isə özünün başlanğıcını ikitərəfli beynəlxalq investisiya müqavilələrindən götürür. İkitərəfli investisiya müqavilələrində xarici sərmayənin müdafiə məsələləri ilə yanaşı, bir qayda olaraq, ümumi iqtisadi əməkdaşlığın və investisiya münasibətlərinin sağlam iqtisadi rəqabət və hüquqi münbitlik çərçivəsində genişləndirilməsi zərurəti ifadə edilir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikasının 44 ölkə ilə ikitərəfli beynəlxalq investisiya müqavilələri mövcuddur, bunlara misal olaraq, Almaniya, Norveç, Türkiyə və digər dövlətlərlə bağladığı investisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və investisiya qoyuluşunun təşviqini nəzərdə tutan müqavilələri göstərmək olar. Həmin müqavilələrdə qarşılıqlı olaraq tənzimləmə prinsipləri, təminat və təhlükəsizlik, mübahisələrin həlli, investorların əsas hüquq və vəzifələri, investorların milli mənsubiyyətinin müəyyən edilməsi meyarları və s. məsələlər öz əksini tapıb.

Xarici investisiyalar sərmayə qoyduğu ölkələrdə ilk növbədə beynəlxalq müqavilələrin tənziyyətə şərtlərini əsas götürür. İkitərəfli investisiya müqavilələri onları imzalayan ölkələr arasında beynəlxalq investisiya münasibətlərinin xüsusi rejimini müəyyən edir, başqa sözlə, investorların hüquqi statusu, onların hüquq və mənəfelərinin qorunması, qanunvericilik təminatları və s. məsələləri tənzimləyir.

Bundan başqa, həmin beynəlxalq müqavilələr üzrə tərəflər xarici investorlar üçün onların fəaliyyəti ilə bağlı ədalətli, bərabərhüquqlu və əlverişli rejimin təmin olunması öhdəliyini götürür.

İkitərəfli investisiya müqavilələrinin bir sıra modelləri mövcuddur, buna misal olaraq ABŞ, Almaniya, Yaponiya və s. modellərinin adını çəkmək olar.

Xarici investisiyaların təhlükəsizliyinin təminat sferasında bir qayda olaraq Almaniya, Yaponiya, ABŞ modelləri daha çox diqqəti cəlb edir. ABŞ investisiya modelinin sığorta sistemi daha çox beynəlxalq müqavilələrin tələblərinə söykənir, lakin, bundan fərqli olaraq alman və yapon sistemləri beynəlxalq müqavilələrin mövcudluğundan asılı olmayaraq, dövlətdaxili təminatı əsas götürür.

İnvestisiya fəaliyyətində meydana çıxan xüsusi məsələlərdən biri də mübahisələrin həlli mexanizmi ilə bağlıdır. Beynəlxalq investisiya müqavilələrdə bir qayda olaraq milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq mübahisələrin həllinə beynəlxalq kommertiya arbitraj məhkəmələrində baxılmasına üstünlük verilir.

Enerji Xartiyası Müqaviləsinin investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsində əhəmiyyəti

Enerji Xartiyası Müqaviləsi beynəlxalq hüquqa görə misilsiz olan enerji əməkdaşlığı üçün çəxtərəfli bir çərçivə müəyyən edir. Enerji mənbələri üzərində davamlı inkişaf və suverenlik prinsiplərinə hörmət etməklə, daha açıq və rəqabətə davamlı enerji bazarlarının fəaliyyəti ilə enerji təhlükəsizliyini təşviq etmək üçün hazırlanmışdır. Enerji Xartiyası Müqaviləsi 1994-cü ilin dekabr ayında Azərbaycan tərəfindən imzalanmış və 1998-ci ilin aprel ayında qanuni qüvvəyə minmişdir.

Müqavilə dörd geniş müddəanı əhatə edir:

- yerli investorlar ilə xarici investorlar və ya iki fərqli ölkənin investorları arasında diskriminasiyaya yol verməməklə xarici investorların sərmayələrinin və onların digər qeyri-kommertiya risklərindən qorunması;
- boru kəmərləri və digər nəqliyyat vasitələri ilə enerji materiallarının, məhsullarının və enerji ilə əlaqəli digər avadanlıqların ticarəti zamanı diskriminasiyaya yol verilməməsi;
- investorlar ilə sərmayə qoyulan dövlət arasında mübahisələrin həlli edilmə üsulları;
- enerji səmərəliliyinin təşviqi və enerji istehsalı və istifadəsinin ətraf mühitə təsirini minimuma endirilməsi;

Müqavilədə həm investor, həm də investisiya məfhumuna geniş açıqlama verilir. Razılığa gələn tərəfin qüvvədə olan qanunvericiliyinə uyğun olaraq müvafiq dövlətin ərazisində yaşayan və ya vətəndaşlığa malik olan fiziki şəxslər (m. 1 (7)); müvafiq dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq təsis olunmuş müəssisə və ya təşkilat (m. 1 (7)) investisiya münasibətlərinin subyekti kimi xarakterizə olunur.

İnvestisiya anlayışına isə investor tərəfindən birbaşa və ya dolayısı ilə idarə edilən və ya ona məxsus aktivlərin bütün növləri kimi-maddi və qeyri-maddi, həmçinin daşınar və daşınmaz əmlak və digər əmlak hüquqları kimi, icarə, ipoteka, girov və əmlakın saxlanması hüquqları; müəssisədə pay (iştirak) formaları və ya səhm, həmçinin öhdəlik, paylı müəssisənin borc öh-

dəliyi, tələb hüququ; enerji sektorunda hər hansı təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün qanuna əsasən verilən istənilən lisenziya və icazə (m. 1 (6)) və ya müqavilə üzrə qanuna uyğun təqdim edilən istənilən hüquq, gəlirlər, əqli mülkiyyət aid edilir.

Bundan başqa, müvafiq risklərdən beynəlxalq hüquqi sığortanın təşkilatı mexanizminin yaradılmasına 1985-ci ildə İnvestisiya təminatları üzrə çoxtərəfli Agentliyin (Multilateral Investment Guarantee Agency-MİGA) təsis edilməsi ilə nail olunub. MİGA hüquqi status baxımından daimi fəaliyyət göstərən beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatdır. MİGA beynəlxalq hüquq subyektiyinə malik olduğundan beynəlxalq müqavilələr bağlayır və fəaliyyət xüsusiyyətlərindən asılı olaraq hüquqi şəxs kimi investisiya təminatları verir.

4. XARİCİ İNVESTORLAR ÜÇÜN MÜBAHİSƏLƏRİN HƏLLİ ÜSULLARI

Bildiyimiz kimi əlvərişli investisiya mühitinin yaradılması şərtlərindən biri də məhkəmə sisteminin şəffaf və sadə olmasıdır. Bu məqsədlərdən biri olaraq İnzibati və Kommersiya məhkəmələrinin təşkili və hakimlər haqqında qanuna dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 19 İyul tarixli 1632 VQD nömrəli Qanunun tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı verilmişdir. Bu sərəncamın nəticəsində Azərbaycanda Kommersiya məhkəmələri yaradılmışdır.

Bir çox ölkələrdə ixtisaslaşmış məhkəmələr mövcuddur. Kommersiya mübahisələrinin daha obyektiv və tez həlli üçün ixtisaslaşmış kommersiya məhkəmələrinin olması olduqca vacibdir. Çünki, bu cür məhkəmələrin olmaması kommersiya mübahisələrində kommersiya sahəsi üzrə dərin biliyə malik olmayan hakimlər tərəfindən bir çox hallarda yanlış və ya na tamam qərarın verilməsinə səbəb olur. Bundan başqa, işə baxılma müddəti də uzadılır, bu da öz növbəsində birbaşa sahibkarların və ya investorların işini ləngidir, ümumilikdə isə iqtisadi proseslərin ölkədə daha gec getməsinə səbəb olur. Bu səbəbdən biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi və kommersiya işlərinə daha obyektiv və qısa müddətdə baxılması üçün kommersiya məhkəmələri fəaliyyət göstərməlidirlər.

Lakin, həm yerli, həm də xarici investisiyanın cəlb edilməsini stimullaşdırmaq üçün beynəlxalq kommersiya arbitrajının inkişaf etdirilməsi vacibdir.

Ticarət münasibətlərinin inkişafı ilə mübahisələrin alternativ yolla həll olunması üçün arbitrlərin fəaliyyəti daha çox əhəmiyyətini göstərir. Kommersiya münasibətlərinin inkişaf etdiyi bir dövrdə dünyada arbitraj institutları dövlət məhkəmələri ilə yanaşı iqtisadi mübahisələrin həllində əhəmiyyətli rol oynayırlar. 1917-ci ildə Stokholm Ticarət Palatasının nəzdində yaradılan Arbitraj İnstitutunun fəaliyyəti Avropada kommersiya mübahisələrinin həllində böyük rol oynamışdır. Sonradan, bir sıra Avropa və Asiya ölkələrində, ABŞ-da yaranmış beynəlxalq arbitraj institutları beynəlxalq kommersiya münasibətlərinin tənzimlənməsində öz töhfələrini vermişlər.

Beynəlxalq arbitraj məhkəmələrinin fəaliyyəti Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq ticarət hüququ üzrə Komissiyasının qəbul etdiyi Nümunəvi UNCİTRAL Qanunu və digər normativ sənədlər əsasında tənzimlənir.

Mübahisələrin məhkəmədənənar alternativ həlli üsulları barədə danışıqlarkən artıq tək-cə arbitraj nəzərdə tutulmur, həmçinin vasitəçinin və ya mediatorun iştirakı ilə mübahisənin barışıq və ya mediasiya yolu ilə həlli mexanizmləri də müzakirə olunur və bu sahədə də islahatlar aparılır.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi" haqqında 3 aprel 2019-cu il tarixli Fərmanına və "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq Mediasiya Şurasının təsis edilməsi prosesinə başlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasında xarici investorlar və xarici investisiyalı müəssisələr ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, müəssisələri, ictimai təşkilatları və başqa hüquqi şəxsləri arasında mübahisələrə, xarici investisiyalı müəssisənin iştirakçıları arasında mübahisələrə, habelə xarici investisiyalı müəssisənin iştirakçıları ilə həmin müəssisə arasında mübahisələrə məhkəmələrdə, yaxud tərəflərin razılığına əsasən arbitraj məhkəməsində, o cümlədən xaricdəki arbitraj məhkəməsində baxılır.

Beynəlxalq kommertiya mübahisələrin könüllü həlli yolu arbitraj hesab olunur. Tərəflər mübahisənin arbitrajda həll olunması üçün qabaqcadan və ya sonradan razılığa gələ bilirlər.

Beynəlxalq arbitrajın xüsusiyyətləri:

- hüquqi mübahisənin həlli üçün alternativ və könüllü mexanizmdir
- bir qayda olaraq, arbitraj məhkəməsinin qərarları tərəflər üçün hüquqi cəhətdən məcburidir, tərəflər arbitraj məhkəməsinin qərarlarında göstərilən tələbləri yerinə yetirməyə məcburdurlar ki, bu da onu mübahisələrin digər alternativ həlli yollarından fərqləndirir.

- arbitraj məhkəməsində tərəflər arbitrləri özləri seçə bilirlər, arbitrlərin sayı bir və ya üç olur, hər tərəf bir arbitr təyin edə bilər və təyin edilmiş arbitrlər üçüncü arbitr təyin edir.

Onu da qeyd etmək ki, beynəlxalq müqavilələrlə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi (Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) arasında hər hansı bir ziddiyyət olarsa, beynəlxalq müqavilələr üstünlük təşkil edir.

5. XÜSUSİ İQTİSADI ZONADA İNVESTORLARIN HÜQUQİ STATUSU

Azərbaycan Respublikasında xarici investorların, xarici investisiyalı müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyəti üçün güzəştli rejimin müəyyən edildiyi ərazi xüsusi iqtisadi zona adlanır.

Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması qeydiyyatı, xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin orada qeydə alınması, təsərrüfat fəaliyyəti və başqa fəaliyyət ilə məşğul olması şərtləri Azərbaycan Respublikasının xüsusi iqtisadi zonalar haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Belə ki, bununla bağlı 14 Aprel 2009-cu ildə Xüsusi İqtisadi Zona haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edilmişdir.

Bir çox ölkələr hər hansı ərazi hissəsinə xüsusi iqtisadi zona status verir. Investorlar bu cür ərazilərə sərmayə qoymağa və orada sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa daha çox maraqlıdırlar. Çünki, bu ərazilərdə investorlar üçün xüsusi güzəştlər nəzərdə tutulmuşdur. Onu da qeyd etmək ki, dövlət kimi tarif və kvotaların mövcud olmadığı yeganə müasir dövlət demək olar ki, Honq Konqdur.

Dünya təsərrüfat əlaqələri üçün xüsusi iqtisadi zonalar əsasən beynəlxalq əmtəə dövriyyəsinin fəallaşdırılması, investisiyaların səfərbər edilməsi, iqtisadi inteqrasiya proseslərinin dərinləşdirilməsi hesabına iqtisadi artımın sürətləndirilməsi faktoru və eyni zamanda inteqrasiya proseslərinin təşkilati formalarından biri kimi çıxış edir.

Beynəlxalq korporasiyalar öz fəaliyyətləri üçün güzəştli şərait axtarışında xüsusi iqtisadi zonalara əlavə mənfəət gətirə biləcək əlverişli ərazilər kimi baxırlar. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, xüsusi iqtisadi zona investorlar üçün bir sıra güzəştləri nəzərdə tutur ki, burada gömrük və vergi güzəştlərindən xüsusilə danışmaq olar.

Güzəştli gömrük rejimi zamanı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə idxalı və ixracı qadağan edilməmiş bütün malların xüsusi iqtisadi zonaya aşağıdakı daxil olma və çıxma qaydaları tətbiq olunur:

- mallar (aksizli mallardan başqa) Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi xaricindən xüsusi iqtisadi zonaya idxal edilərkən idxal rüsumu və əlavə dəyər vergisi tutulmur;
- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi xaricindən xüsusi iqtisadi zonaya idxal olunmuş mallar xüsusi iqtisadi zonanı Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi xaricinə ixrac olunarkən gömrük rüsumları və vergilər tutulmur;

- xüsusi iqtisadi zonada istehsal və ya emal olunmuş mallar Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi xaricinə ixrac edilərkən gömrük rüsumları və vergilər tutulmur;
- xüsusi iqtisadi zonada istehsal və ya emal olunmuş mallar təmir, yekun-tamam lama işləri, nümunələrin sərgisi və digər bu kimi məqsədlərlə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə müvəqqəti idxal edilərkən gömrük rüsumları və vergilər tutulmur;
- Azərbaycan Respublikasında mallar xüsusi iqtisadi zonalar arasında idxal-ixrac edilərkən gömrük rüsumları və vergilər tutulmur;

Xüsusi iqtisadi zonanın rezidentlərinə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş güzəştli vergi rejimi tətbiq olunur.

- xüsusi iqtisadi zonanın ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən, qeydiyyatdan keçmiş rezidentlər malların təqdim edilməsindən, işlərin görülməsindən, xidmətlərin göstərilməsindən əldə etdikləri vəsaitin məbləğindən (ümumi hasilatın həcmindən) və satışdan kənar gəlirlərindən 0,5 faiz dərəcə ilə vergini (sadələşdirilmiş vergini) hesablayır, rüb qurtardıqdan sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq ödənilməli olan həmin verginin məbləği haqqında müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi formada vergi orqanlarına bəyannamə verir və həmin müddətdə bu vergini dövlət büdcəsinə ödəyirlər.

- xüsusi iqtisadi zonanın rezidentləri yuxarıda göstərilən vergi və fiziki şəxslərin muzzdlu işlə əlaqədar gəlirindən vergi istisna olmaqla, vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər vergiləri ödəməkdən azaddırlar.

- xüsusi iqtisadi zonanın rezidentinə bu maddədə müəyyən edilmiş vergi rejimi yalnız həmin zonada göstərdiyi sahibkarlıq fəaliyyətinə tətbiq edilir.

Bu cür ərazilərin fəaliyyət göstərilməsi məqsədilə 22 May 2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanı ilə Ələt azad iqtisadi zonası yaradılmışdır.

Belə ki, Azad Zona səlahiyyətli qurumu, Azad Zona inzibati müəssisələri, Azad Zona hüquqi şəxsləri və onların işçiləri, Azad Zona rezidentləri Azad Zonada fəaliyyətlərinə aid olan bütün vergilərdən azaddırlar. Azad Zonaya idxal edilən mallara, işlərə, xidmətlərə görə gömrük rüsumları və vergilər ödənilmir.

Azad Zona səlahiyyətli qurumu aşağıdakılardan bir və ya bir neçəsinin yaradılmasını təmin edir:

- Arbitraj mərkəzi;
- mübahisələrin digər həlli qurumu;

Beləliklə, Azərbaycan bu sahədə də bir sıra hüquqi və iqtisadi islahatlar həyata keçirmişdir və həyata keçirməyə davam edir.

NƏTİCƏ

Bu gün tam əminliklə deyə bilərəm ki, son dövrlərdə Azərbaycan bütün sahələrdə əsaslı dəyişikliklər aparmışdır ki, bu da öz müsbət nəticəsini iqtisadi stimullaşmada görür. Bu yazıda beynəlxalq investisiyanın əhəmiyyəti, onun təsir dairələri, formaları, Azərbaycanda həyata keçirilən hüquqi islahatlar, xarici investorların hüquq və vəzifələri, Azərbaycanın beynəlxalq investisiya münasibətlərində mövqeyi, xüsusi iqtisadi zona və digər məsələlər barədə danışıldı. Göründüyü kimi, daim inkişaf edən Azərbaycan xarici investisiya mühitinin yaradılması məqsədilə durmadan təqdirəlayiq tədbirlər həyata keçirir. Son olaraq onu da qeyd etmək istərdim ki, bu sahədə beynəlxalq kommertiya arbitrajının inkişaf etdirilməsi, sahibkarlara mübahisələrin həlli üçün arbitraj institutunun stimullaşdırılması sahəsində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi də vacibdir, çünki, bu institut nəinki xarici investorlar, həmçinin yerli sahibkarlar üçün mübahisələrin rahat, sadə və şəffaf alternativ həlli yolunu vəd edir.

Bütün bunlarla yanaşı, dövlət investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində müxtəlif metodlardan (iqtisadi mexanizmlərdən) daha fəal istifadə etməlidir. Bu mexanizmlərə əsasən aşağıdakıları aid etmək olar: vergitutma subyektlərinin və obyektlərinin, vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin fərqləndirildiyi vergi sisteminin tətbiqi; əsas fondların sürətli amortizasiyası yolu ilə kredit və amortizasiya siyasətinin həyata keçirilməsi və digər iqtisadi mexanizmlər.

Həmçinin, dövlət investisiya sahəsində aşağıdakı istiqamətlərdə öz fəaliyyətini təşkil etməkdə davam etməlidir:

- korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə;
- mülkiyyətin bütün növlərinin daha səmərəli hüquqi alətlərdən istifadə edərək qorunmasına;
- bütün investorlar üçün daha əlverişli azad rəqabət mühitinin yaradılmasına;
- investisiya fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazasının daha da təkmilləşdirilməsinə;
- investisiya qoyuluşunun daha səmərəli təşkili məqsədilə müəssisələr və investisiya obyektləri haqqında investorların məlumatlandırılması sisteminin yaxşılaşdırılmasına;
- kapitalın investisiyalara səmərəli transformasiyasını təmin edilməsinə dəstək olunması;
- biznesin informasiya, xüsusilə elektron informasiya təminatının yaxşılaşdırılmasına, mühasibat uçotunun və statistikanın, hüquqi mübahisələrin həlli üsullarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;

Ədəbiyyat Siyahısı

- Energy Charter Treaty (ECT) April 1998, website on <https://www.energycharter.org>
- International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID), website on <https://icsid.worldbank.org>
- UNCITRAL Arbitration Rule, website on <https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/contractualtexts/arbitration>
- David R Aven v Costa Rica: The Confluence of Corporations, Public International Law and International Investment Law, ICSID Review - Foreign Investment Law Journal, published on 2 August 2020
- International Investment Law, Text, Cases and Materials, 3rd edition, Krista Nakavukaren Schefer, Vice Director of the Legal Division, Swiss Institute of Comparative Law, Lausanne, Switzerland, published in 2020
- S.Z. İsayev "İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi" Dərs vəsaiti. Bakı. 2010
- Məmmədov İ.S. Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi. Bakı 2005
- Əliyev A. L . Azərbaycan sənayesində xarici və daxili investisiyalardan səmərəli istifadə problemləri. Bakı 2004
- "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının 13 Yanvar 1995-ci il qanunu
- "Xarici investisiyanın qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının 15 Yanvar 1992-ci il qanunu
- "Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında" Azərbaycan Respublikasının 1 Noyabr 2015-ci il qanunu
- "Xüsusi iqtisadi zona" haqqında Azərbaycan Respublikasının 14 Aprel 2009-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının qanunu

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan növlərinin sayının azaldılması, xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və şəffaflığının təmin edilməsi haqqında” 19 oktyabr 2015-ci il tarixli 650 nömrəli Fərmanı
 - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Lisenziyalaşdırma sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” 21 dekabr 2015-ci il tarixli 713 nömrəli Fərmanı
 - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “İnvestisiyaların təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər” haqqında 2016-cı il 18 yanvar tarixli 745 nömrəli Fərmanı
 - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda 2016-cı il 19 yanvar tarixində edilmiş dəyişiklik haqqında Fərmanı
 - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Qeyri-neft ixracının təşviqi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 1 mart 2016-cı il tarixli 811 nömrəli Fərmanı
 - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Gömrük sistemində islahatların davam etdirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 4 mart 2016-cı il tarixli 1853 nömrəli Sərəncamı
 - Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “İnzibati və Kommersiya məhkəmələrinin təşkili və hakimlər” haqqında qanuna dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 2019-cu il 19 İyul tarixli 1632 VQD nömrəli Qanunun tətbiqi haqqında Sərəncamı
 - Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “Ələt azad iqtisadi zonasının yaradılması” haqqında 22 May 2020-ci il tarixində Fərmanı
 - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetin 8 sentyabr 2014-cü il tarixli 300 nömrəli Qərarı